

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНИХ ВЗАЄМИН У ПРОФЕСІЙНІЙ ГРУПІ

Реакції військовослужбовців першого періоду служби свідчать про слабку диференціацію єдиного феноменального поля емоційних взаємин на чітко окреслені аспекти взаємодії. Для старослужбовців, притаманна надмірна активація механізмів захисту. Коригувальний вплив має бути спрямований на розвиток ініціативи у спілкуванні з оточуючими та зниження рівня негнучкого, стандартного підходу.

Реакції воєннослужащих первого периода службы свидетельствуют о слабой дифференциации единого феноменального поля эмоциональных взаимоотношений на четко очерченные аспекты взаимодействия. Старослужащим присуща избыточная активация механизмов защиты. Корректирующее влияние должно быть направлено на развитие инициативы в общении с окружающими и снижение уровня негибкого, стандартного подхода.

The servicemen's reactions in first period of active service display weak differentiation of whole emotional field. Servicemen in second period are activating of protection so characteristic for them. Correcting influence must be directed on development of initiative in communication with reduction of inflexible, standard attitudes.

У останнє десятиліття інтенсивно почали розроблятися проблеми соціального пізнання. Відправним пунктом для більшості таких досліджень слугує теорія соціальних уявлень розроблена С. Московичи [1; 2]. Московичи розглядає соціальні уявлення як канал між індивідом і реальністю. Основні функції соціальних уявлень – збереження стабільності свідомості, детермінація поведінки, інтерпретація фактів та їх включення в індивідуальну картину світу [3]. Уявлення – особлива форма буденного колективного знання, що засвоюється окремим індивідом. Однією із найважливіших характеристик соціальних уявлень є їх умоглядність, невизначеність, віддаленість («я це нечітко собі уявляю») або особистісна значимість.

У зв'язку із цим може бути відзначена й інша особливість: віддалені соціальні уявлення можуть мати ізольований характер, особистісні вписуються в конструкт свідомості, безпосередньо пов'язані з емоційною сферою. Відповідно, останні є особистісно виробленими, значимими, незалежно від міри їх усвідомленості або інтуїтивності.

Одним з показників соціального благополуччя чи неблагополуччя у суспільному житті є поширеність і варіативність форм особистих уявлень, пов'язаних із емоційними стосунками: любов, прихильність, пристрасть, з одного боку, і ворожнеча, неприязнь, ненависть – з іншого. Емоційні стосунки, звичайно, не вичерпуються любов'ю або ворожнечею. Пошана і відданість або презирство і зневага, довіра або недовіра є емоційними взаєминами в етичному сенсі. Емоційні стосунки мають певну динаміку, вони виникають, досягають напруженості і

поступово згасають або вирішуються, або руйнуються.

У емоційних взаєминах суттєве значення мають прояви агресії та ворожнечі у різних суспільних групах. Роль оточення у формуванні цих форм поведінки велика. Ступінь впливу і прийняття групових норм щодо такої поведінки визначає ступінь успішності або неуспішності у подальших професійних і особових стосунках. Тому нами була зроблена спроба вивчення форм агресивної та ворожої поведінки юнаків за допомогою тесту «Рука» і інтерв'ю. Програма опиту складалася з 4 основних блоків, спрямованих на виявлення індивідуальної поведінки і уявлень про поведінку групи.

1. Визначення типу реакції у ситуації, коли військовослужбовець є об'єктом агресії з боку групи (захист, напад, відхід).

2. Оцінка частоти типових ситуацій що містять агресивну і ворожу поведінку в групі; свого ставлення і поведінки у цих ситуаціях (припиняю сварку, ситуація мені байдужа); Типова реакція групи у таких ситуаціях (провокує, припиняє, спостерігає).

3. Оцінка своєї ролі в подібних ситуаціях (лідер, жертва).

4. Вияв усвідомленості / неусвідомленості агресивної поведінки, допущення / контроль агресивної поведінки, підпорядкування / непокірність суспільним нормам. У дослідженні брали участь 19-20-літні військовослужбовці у кількості 60 осіб.

Для дослідженої групи вірогідність реалізації агресивних тенденцій за тестом «Рука» у поведінці склала 0,15. Коефіцієнт позитивний, що свідчить про вплив афектних, комунікативних тенденцій, що перешкоджають прояву агресії. Старослужбовці були значно агресивніші,

активніші і залежніші від зовнішніх впливів. За категоріями агресивності і директивності бал був приблизно однаковий (3 і 3,2), оскільки юнаки знаходяться під впливом заборон на відкритий прояв агресивності, диктований ним умовами служби. Це провокує збільшення директивності, тобто прагнення підпорядкувати собі оточуючих однолітків та зняти накопичену напругу.

Максимального значення набула категорія активної безособовості, що виявляється у орієнтації на оцінку друзів, «тусовок» «цивільного» життя, значимих людей у ситуації позаслужбового спілкування. Багато в чому така орієнтація обумовлена страхом покарання, втрати друзів, прихильності командирів, відносної свободи в групі. Афектні тенденції дещо переважають над комунікативними проявами, так як юнаки схильні довіряти авансом і позбавляти людину довіри тільки після негативного досвіду відносно тієї або іншої людини.

Тенденція залежності дещо переважає над ексгібіціонізмом і проявляється у демонстративній поведінці при схваленні і підтримки оточення і відмови від таких форм поведінки при перших ознаках байдужості з боку оточення. Афективна компонента виявляється у прагненні наслідувати вигаданому або реальному ідеалу, впливі сильних і авторитарних особистостей з середовища своїх однолітків або командного складу. У хлопців виражена залежність від зовнішньої підтримки і осуду.

У групах, як правило, присікаються випадки фізичного насильства. Зовнішніми регуляторами агресивного поведінки є командири, у присутності яких військовослужбовці прагнуть демонструвати соціально схвалювану поведінку. Деякі форми поведінки група може засуджувати і втручатися у чиюсь особисту суперечку, втягуючись при цьому в конфлікт із взаємними образами, розколом групи на дві частини, причому переважна кількість членів групи примикає до переможця незалежно від його правоти.

Роль кожного члена групи у конфлікті жорстко фіксована і залежить від ієрархічного положення в групі. Хлопці, що вважають себе сильнішими за групу або протиставляють себе їй, обирають роль захисників слабких і одноосібно намагаються припинити будь-які форми конфлікту, навіть фізичного насильства. Інші вважають за краще мовчки не схвалювати й вкрай рідко засуджувати

вголос. Типовими формами прояву агресії є крики і образи (вербальна агресія) іноді насильство (фізична агресія), психологічний тиск.

Якщо військовослужбовець стає об'єктом агресії, переважаючими реакціями у відповідь є «атака» або повне уникнення контактів. Аналізувати, коментувати, засуджувати ситуацію вважають за краще з позицій спостерігача. Основну проблему для військовослужбовців перших 6 місяців служби складає не сама агресивна поведінка, а нездатність її контролювати. Цю агресивну поведінку у військово-професійній групі можна розглядати як результат ситуативної фрустрації. Вплив фрустрації на прояви агресії опосередкований безліччю чинників: наявністю посилок до агресії, ступенем непередбаченості ситуації, емоційними і когнітивними оцінками фрустрованої людини. Таким чином, на першому етапі служби агресивність формується в основному як форма протесту.

У старослужбовців часто зустрічається усвідомлена і навмисна ворожість стосовно сторонніх людей чи подій, не пов'язаних з ними безпосередньо. Така реакція є аутичною і свідчить про тенденцію до відриву, ізоляції людини від дійсності. У другий період служби юнаки самостійно відкривають для собі способи емоційної розрядки, зняття напруги. Однак ці способи не завжди конструктивні і часто не приносять, бажаних результатів.

Ворожі реакції поєднують різні прояви: від злих жартів, пліток, ворожих фантазій, до психологічного насильства. Ворожість є вужчим за спрямованістю станом, що завжди має певний об'єкт. Часто ворожість і агресивність поєднуються, але нерідко такі військовослужбовці можуть знаходитися у ворожих стосунках, проте ніякої агресивності не проявляють, на відміну від військовослужбовців першого періоду служби, у яких поширені задиркуватість, забіякуватість, озлобленість, жорстокість.

У старослужбовців ворожість є результатом соціального навчання у військово-професійній групі. Положення про навчену агресію, принаймні, про деякі її форми, у даний час приймається багатьма психологами. До позитивних результатів, що приводять до помітного посилення проявів агресивної поведінки відносяться: соціальне схвалення або вищий статус, а також прийнятніше відношення з боку оточення.

Особливо небезпечним є емоційне насильство, яке з одного боку, провокує

«синдромом залежності», що лежить в основі особистих розладів, з іншого, сприяє стабілізації алгоритмів ворожості як мотиваційної основи поведінки. На відміну від агресивності ворожість завжди усвідомлюється і виступає як сукупність конструктивних, спрямованих на девальвацію мотивів і особистісних характеристик інших людей. А це сприяє формуванню почуття опозиції до оточення, бажанню заподіяти зло (активне – заподіяти збитки або пасивне – спостерігати їхні реакції на заподіяну шкоду).

Всі цінності і установки в суспільстві утворюють певні соціальні алгоритми, якими визначаються більшість дій людини. Існує набір соціальних алгоритмів достатньо високого порядку, який формує групову свідомість. Ті соціальні алгоритми, які у більшості випадків не усвідомлюються, є «суспільним несвідомим» – до цієї категорії у багатьох випадках можна віднести й алгоритми ворожнечі. Значну роль у їх формуванні відіграють стереотипи групової свідомості.

У самосвідомості людини завдяки захисному механізму розщеплювання можуть співіснувати слабке, залежне від чужого та агресивне «Я». При цьому агресивність, ворожість, підвищена тривожність набувають стійкого характеру в процесі стихійно-групового спілкування. Процес актуального породження значень можна уявити як послідовне розгортання змісту у русі від емоційно-образних форм відображення до опосередкованих культурою значень на рівні предметної (категоріальної) деференціації, послідовного розгортання-розщеплення конотативних чинників в пучки більш конкретних предметних понять (денотативний) рівень характеристики. Безумовно, навчання у будь-якій сфері особистих смислів сприяє переходу від семантично простих конотативних простарів до семантично більш предметно-категоріальним.

Була зроблений більш детальний аналіз агресивної ворожої поведінки військовослужбовців строкової служби у військовій групі. Для цього були використані тест «неіснуюча тварина», «незакінчені речення Сакса і Леві» У дослідженні брали участь 66 військовослужбовців.

Будь-який аналіз поведінки буде однобічним без урахування чинників, що перешкоджають агресії чи ворожості. Завдяки останнім, навіть за об'єктивних

умов агресивна поведінка може бути блокована. Найважливішу роль при цьому грають норми агресивної поведінки, прийняті в конкретній культурі. Значна частина з них у військовослужбовців носить характер заборон а інші переважно базуються на принципі відплати («око за око»).

Подібний принцип засвоюється ще в ранньому дитинстві, коли діти починають розуміти, що їх власна агресія може викликати відповідь, а якщо хочеш, щоб тебе дали спокій, необхідно вмити «давати здачу». Завдяки принципу відплати або взаємності агресивна поведінка гальмується, особливо, якщо відплата загрожує бути суворою. Принцип взаємності не варто абсолютизувати як засіб запобігання таких форм поведінкових реакцій.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що в соціальному житті військової групи є дві форми агресії. Досліджувані, для яких агресивність і дратівливість є постійними особовими якостями, найімовірніше, демонструють агресивну поведінку незалежно від змісту ситуації. Тобто, такі люди реагують однаково агресивно і в тих, що провокують і в нейтральних ситуаціях. Імпульсні, емоційно вразливі військовослужбовці поведуться агресивно виключно у провокуючих ситуаціях.

Таким чином, у військово-професійному середовищі можна виділили два типи агресивності: особи, схильні до агресії і особи, чутливі до провокацій.

Для практичних цілей важлива більш детальна оцінка механізмів захисту осіб з схильних до агресії, чутливих до провокації та осіб, що мають змішані характеристики.

Для військовослужбовців, які включені у першу групу, характерні нерішучість, негнучкість, невпевненість в собі. У 90,0% випадках цим особам притаманні страхи або високий рівень тривожності, емоційна лабільність і повільне повернення до початкового стану після емоційних переживань. У них індиферентне ставлення до свого минулого (100,0%) в поєднанні з досить високою позитивною оцінкою ролі родини (45,0%), друзів (45,0%), що створює комплекс характеристик, який у цьому контексті можна розглядати як спотворену соціальну контактність. Для них характерне недиференційоване ставлення до протилежної статі (88,0%) і сексу (66,0%), неусвідомлене незадоволення собою (88,0%), що можна розглядати як прояв

діагностичних ознак депресивних епізодів. Ці суперечності пов'язані з невпевненістю в прийнятті рішень, нерішучістю, безпорадністю в поєднанні з прагненням налагодити стосунки з оточенням.

За методикою «неіснуюча тварина» виявлено, що у 33,0% випадків військовослужбовці першої групи переживають страх, у 33,0% наявна тривога і в 33,0% – побоювання, підозри. У 67,0% тривога недиференційована: людина готова до самозахисту будь-якого порядку та в різних ситуаціях. 22,0% осіб цієї групи притаманна вербальна захисна агресія (огризається, стає агресивним, грубим). Переважна більшість (55,0%) має тенденцію до рефлексії, відчуває страх перед активною діяльністю і нерішучість.

Зацікавленість в оцінці своєї поведінки зафіксована лише у 22,0% випадків. Загальну енергію оцінювали за кількістю зображених деталей, вона лише у 11,0% була високою. Характерні прояви астенії у поєднанні з тривожністю. Для 94,0% військовослужбовців, які включені в цю групу, характерні легковажність суджень, висновків, імпульсивність у прийнятті рішень. Творчі можливості виражені слабо. 78,0% військовослужбовців притаманні банальність, відсутність творчого начала, комформність.

Військовослужбовці з такими характеристиками особливо погано адаптовані до умов, які потребують інтеграції зусиль та улаштування конфліктів, безпорадні у ситуаціях, що вимагають рішучості, необхідності приймати рішення. Стратегія їх поведінки пов'язана із затягуванням, прагненням уникнути прийняття рішень, ваганнями з приводу прийняття того чи того рішення. Внаслідок цього, успішний розвиток міжособистісних контактів малоімовірний.

Військовослужбовці, які включені у другу групу, також мають проблеми в налагодженні контактів з оточенням, невпевненістю у прийнятті рішень, проте не в такій формі, як військовослужбовці з першої групи. Вони схильні до зменшення кількості соціальних контактів, зводячи їх до мінімально необхідного рівня. В основі цієї позиції – акцентуація труднощів.

Через невдоволення своїм становищем, вони відчувають потребу у підвищеній увазі, вимагають її, що призводить до виникнення конфліктних ситуацій. У 37,5% випадків вони відчувають страх, у 50,0% — переживають стан тривоги. Так, у 37,5%

випадків чітко окреслена радужна оболонка ока – символ страху. Це поєднано із зображенням відкритого рота без язика і губів (75,0% осіб, включених у другу групу), що трактовано як легкість виникнення побоювань і страхів. У 37,5% помітна тривога (затемнення контурної лінії) з побоюванням, підозрами (лінія подвоєна). Для осіб цієї групи характерно неусвідомлене незадоволення собою, знижений фон настрою.

Спрямування такого захисту згідно з просторовим розташуванням орієнтовано проти вищих за рангом осіб і збігається з негативним у 50,0% і нейтральним у 25,0% ставленням до керівництва, а також проти насмішок, відсутності авторитету у товаришів і збігається з негативними (37,5%) й індивідуальними (37,5%) висловлюваннями стосовно своїх друзів. Цей захист має спонтанний агресивний характер: контури виконані у гострих кутах і поєднуються з іншими ознаками — кігтями, шипами, іклами (62,5%).

Агресивність поєднана з недиференційованою тривожністю у 25,0% випадків, а у 37,5% – з імпульсивністю під час прийняття рішень. У 50,0% випадків для цих осіб характерний егоцентризм і лише у 25,0% схильні до активної діяльності. Помітний слабкий зв'язок із оточенням. Зацікавленість в оцінці з боку оточення виявляється лише в 25,0% випадків. Ці дані збігаються з результатами тесту незакінчених речень: військовослужбовці, включені у другу групу, індивідуальні в оцінках своєї родини (62,5%) і минулого (75,0%). 25,0% з осіб, які включені у другу групу, мають ознаки інфантильності. Для 87,5% характерне недиференційоване ставлення до протилежної статі при позитивному ставленні до сексу у 50,0% випадків.

Загальну енергію оцінено за кількістю зображених деталей, у 75,0% вона була досить високою. Це поєднано з упевненістю в собі, нетактовним і нерозбірливим ставленням до оточення. У 50,0% випадків спостерігаємо демонстративність, бажання привернути до себе увагу. У 50,0% випадків у тіло невідомої тварини вмонтовані механічні пристрої, на голові та кінцівках розміщені антени. Таке часто спостерігаємо в осіб із шизоїдними рисами характеру, що збігається зі ставленням до друзів, минулого, родини, протилежної статі. 75,0% військовослужбовців цієї групи імпульсивні,

мають слабкий контроль над своїми вчинками.

Попередні дослідження показали, що найбільший взаємозв'язок із нейротизмом має саме фактор «непевненість у прийнятті рішень». Суб'єктивне переживання напруги, пов'язане з непевненістю під час прийняття рішень, відіграє суттєву роль у розвитку та стабілізації невротичного стану. У поєднанні з відсутністю зацікавленості в оцінці з боку оточення, індиферентністю в оцінках своєї родини, ознаками інфантильності це призводить до конфліктності, нетерпимості в різних ситуаціях, які, у результаті внутрішньопсихічної непевненості, виявляються в недолугих та надто поспішних спробах оволодіти ситуацією.

Особи, включені у другу групу, постійно прагнуть до надмірного визнання, самоствердження, суспільної уваги. Це стосується не стільки вирішальних ситуацій, скільки ситуацій, які приховують у собі потенційну неоднозначність. Такі ситуації не вимагають прийняття рішень, навпаки, їх невиразність призводить до внутрішнього психічного конфлікту, зростання напруги та тривоги. Порушення соціальних контактів характерне для всіх обстежених, у яких відзначено високий ступінь нейротизму, проте ознаки, які свідчать про розлад у сфері соціальних контактів, більш чітко виявлені у другій групі військовослужбовців.

На зв'язок тривоги і порушення спілкування вказує залежність між тривожністю та показниками, що характеризують вороже ставлення особи до оточення. Це служить формою реагування на фізичний і психічний дискомфорт, стреси, фрустрацію. Ворожість часто є засобом послаблення тривоги або її маскуванню, тобто формою поведінки, за допомогою якої тривога прихована від оточення, а часто і від самого себе. Так, між тривожністю й агресивністю виявлено негативний зв'язок із прямим вираженням агресії та позитивний — із побічним вираженням: прихованою агресивністю та аутоагресією.

У групі військовослужбовців із високою агресивністю домінують зображення захисно-агресивних елементів: панцирі, голки, шипи, зуби. Їм притаманна також спонтанна агресія: кігті, ріг, жало. У деяких випадках введені додаткові елементи (наприклад, меч у руці людини). Агресивні тенденції існують і в назві тварин: «черпахо-зуб», «верблюдорог». Панівною тенденцією є незначне підфарбування очей і вух, теж саме стосовно зображень рота, за

винятком малюнків, на яких зображений рот із зубами.

Складається враження, що ці елементи (очі, вуха, рот) розцінюють як другорядні. Усі малюнки виконані в чорно-білих кольорах. Основну увагу сконцентровано на зображенні фігури. Загальна енергія менша, ніж на малюнках військовослужбовців з високим рівнем нейротизму. Характерна стійка тенденція до діяльності, активної реалізації своїх планів порівняно з військовослужбовцями, які мають високий рівень нейротизму. Звертає на себе увагу низька (4,0%) кількість елементів, які виступають над рівнем фігури. Останні обмежені пишними хвостами та пір'ями: тенденція до самоприкрашення, самовиправдання, схильність привертати увагу оточення, демонстративність, манірність.

Серед малюнків цієї групи можна виділити три тенденції. У першому випадку звертає увагу майже відсутність елементів, які свідчать про наявність страху і тривоги (фарбування зіниць, затемнення контурів тощо) та однотипність й односпрямованість кінцівок — ознака комфорності, стандартності, банальності. Характерна відсутність сексуальних мотивів.

У другому випадку агресивні елементи нечітко відбиті і мають захисний характер (трикутники різних кольорів, хвости з гострими кінцями, які підняті вгору, роги, ікла, виставлені вперед). В цьому випадку чітке фарбування райдужки ока поєднано з зображенням вій та чіткими лініями ока, що констатують про наявність тривоги та егоцентричної позиції. Сексуальні мотиви також відсутні.

Остання група представлена малюнками, на яких ледь окреслено кінцівки, або ж вони відсутні зовсім. Особливості з'єднання кінцівок з корпусом підкреслюють легковажність, імпульсивність, слабкий контроль за своїми рішеннями, висновками, недостатній зв'язок із реальністю, іноді — незрозумілість стосунків. У цьому випадку елементи агресії зображені зазублинами на спині, спрямованими догори, зубами. У ряді випадків (52,0%) агресивно-захисні елементи сконцентровані на хвостах та головах: пилкоподібний ніс, хвости у вигляді ножиць, лез, єдиний ріг або шипи на голові, тобто елементи, які є ознаками спонтанної агресії. У 3% випадків наявні сексуальні мотиви.

Питання психології

Поведінка військовослужбовців третьої групи (чутливих до провокацій) є реакцією на фізичний і психічний дискомфорт, який суб'єкт не усвідомлює в його предметному змісті, внаслідок чого на перший план виступає динамічний бік діяльності. Це поєднано з переживанням нелокалізованих негативних емоцій (неприємних відчуттів) і несприятливих психофізіологічних змін.

Поведінка військовослужбовців третьої підгрупи зумовлена агресивними тенденціями, які також не усвідомлені суб'єктом, і на перший план виступає динамічний бік актуалізованого функціонального стану. Ці підпорогові подразники не відображені суб'єктивно у свідомості. Однак, вони можуть запускати ті або інші ворожі реакції, орієнтовані на завдання шкоди об'єктам, якими можуть виступати живі істоти або неживі предмети. Ворожість відображає недоброзичливе, недружне, пристрасне (обгрунтоване або необгрунтоване) ставлення до чого-небудь, до кого-небудь і є багатомірним конструктом особистості та має когнитивну афективну і поведінкову компоненти.

Когнитивна компонента є похідною від уявлення людини про елементи соціального

і/або фізичного середовища і неприязне ставлення до цих об'єктів. Такі уявлення засновані на відносній точці відліку на недовірі, підозрі. Афектна компонента зазвичай міститься у неприємних емоціях суб'єкта: гніві, люті; роздратуванні, направлених на об'єкт. Поведінкова компонента визначається особливостями установок суб'єкта і особливостями афектного компоненту та націлена на нанесення духовної психічної і фізичної шкоди об'єкту.

Висновки

Реакції військовослужбовців першого періоду служби свідчать про слабку диференціацію єдиного феноменального поля емоційних взаємин на чітко окреслені аспекти взаємодії. Суспільно вироблені моделі ворожої поведінки знижують успішність практичних інтеракцій. Ці факти розглядаються як спотворені механізми соціальної адаптації, спрямовані на зниження емоційної напруги. Така стратегія не змінює позитивно ситуацію, особливо при неделікатному або нерозбірливому тиску на оточення.

Література

1. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд // Психол. журн. 1995. № 1. С. 3 – 18; № 2. С. 3 – 14.
2. Moscovici S. Social representations. – Cambridge, L., N-Y, 1984. – 324 p.
3. Абульханова К.А. Российский менталитет: кросс-культурный и типологические подходы // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М.: Ин-т психологии РАН, 1997. – С. 7 – 37.
4. Румянцева Т. Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии // Вопр. психол. – 1991. – № 1. – С. 81 – 87.
5. Налчаджан А. Агрессивность человека.. – СПб: Питер, 2007. – 736 с.
6. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии. – СПб: Питер, 2003. – 336 с.
7. Шитлов А. И. Социально-психологические особенности конфликтов между начальниками и подчинёнными в подразделении. - М, 1993. - 224 с
8. Михайлова О.Ю. Деструктивное общение и агрессия // Психология общения: социокультурный анализ. Мат. Конф. – Ростов-на-Дону, 2003 – С. 14.